

ekspeditsioonidel. *Vedjava* palved on erakordselt meloodilised. Seda liiki poeetilisi tekste, küll ilma meloodiata, on autor üles kirjutanud Volga jõest lääne poole välja rännanud ersalastelt.

Tõlkis Ants Johanson

UUTE ABIVAIMUDE SAAMISLUGU NANAI ŠAMANISMIS

Tatjana Bulgakova. Venemaa, Sankt-Peterburg

Nanai šamanism pakub tänuväärset uurimismaterjali uute abivaimude kujutelmast ja selle tekkimise lähtealusest. Nanaide vaimne pärimus hääbub praegu väga kiiresti, ent ühtlasi areneb ja täieneb uute sü•eede ja tegelaskujudega. Juba 1922. a märkis I. Lopatin, et nanai mütoloogiat iseloomustavad ebastabiilsus ning loovus. Ta täheldas, et mütoloogia areng goldidel (nanaidel) pole veel lõppenud ning “seetõttu ei tunne paljud goldid mitte ainult vaimude klassifikatsiooni, vaid ka paljusid vaime endid” ja “uute vaimude loomine toimub igal sammul.”¹ Viimaste aastate välitöödel kogutud rikkalik materjal² kinnitab neid seisukohti. Meditatsiooniretkele haigestunu hinge otsima suundudes šamaan ilmselt ei tea, mis teda transiseisundis ees ootab. Ta võib kohtuda täiesti tundmatute vaimudega. Tänapäevani võib šamaaniga juhtuda, et ta nagu Lopatini aegadel “iga transiseisundi ajal leiab mõne uue vaimu või elustub ta mälus juba unustatud vaim.”³ Panteoni tegelased vahetuvad kogu aeg: ühed vaimud kaotavad mingil põhjusel aktuaalsuse ja unustatakse ning teised astuvad nende asemele.

Nanai vaimud erinevad üksteisest stabiilsuselt. Kõige püsivamad kujutelmad on seotud võimsaimate vaimude *enduritega*, seda liiki vaime enam ei lisandu. Ilmselt on see seotud asjaoluga, et nad ei pärine nanai kultuurist, vaid on mitmete andmete põhjal mandžu algupära. Samal ajal on uute tegelaste tekkimine nanai vaimude seas päris tavaline. Käesolevas artiklis tutvustame neist kahte liiki: šamaani abivaime *seven*⁴ ning surnud šamaani hingeks olnud ja hiljem sugu-võsa abivaimuks muutunud vaime.

Ekspeditsioonimaterjalid lubavad väita, et vaimukujutelmad tekivad reaalse maailma sündmuste mõjul. Näiteks õnnestus mul jäädvustada muistend selle kohta, kuidas *simurid* (hiigelsuurte madude sarnased olendid, keda jahimehed näevad aeg-ajalt taigas) muutusid *seveniteks* - šamaani abivaimudeks.⁵

“Ükskord suvel kolis inimene teise kohta. See oli noor mees, šamaan. (Tema teekond kestis mitu päeva.) Tõusis ühel hommikul vara ja otsustas jahile minna. Oli väga udune. Sõudis paadiga järvel. Näeb: udus ujub keegi, kas metskits või mõni muu loom. Hakkas taga ajama. Ja pidi juba kätte saama, kui see ujus päris lähedale, ja ta nägi, et see polegi metskits, vaid hoopis simur. Taganeda oli hilja. Mis teha, kui juba nii ligi sõudis! Haaras piigi ja torkas simuri kolmest kohast läbi. Tappis ta ära. Tappis ja läks edasi. Sellest ajast hakkas ta kõikjal simureid nägema. Kus ta ka pole, igal pool näeb simureid. Kord aerutas Amuuril ülesvoolu, kas Senderi kaljurahnust või siis Sikatši-Aljanski rahnust mööda. Ja siis, kui ta sõudis rahnust mööda, hüppas selle tipust talle otse paati simur. Kukkus sinna, kus lebas piik. Inimene ise istus sel ajal toidukompsu otsas ja hoidis suunda. Haaras piigi ja tappis simuri. Tappis ära ja sõitis edasi. Aga öösel nägi mõlemat tapetud simurit unes.

*“Sa võitsid meid,” ütlesid nad talle, “ja kui sa alustad nüüd šamaanirii-
tust või teed midagi muud, siis meie abistame sind sevenitena.” “Kui juhtub
mingi õnnetus või häda,” ütlesid nad, “siis kutsu meid nii: “Minu isa Simur!
Minu ema Simur!” Sellest peale muutusid simurid seveniteks, šamaani abi-
vaimudeks.”*

Uus abivaim ilmub šamaani juurde pärast seda, kui ta kohtab reaalelus min-
git ebatavalist olendit. Eriti tõenäoline on uue abivaimu saamine siis, kui ša-
maan on kohtunud ohtliku olendiga ja suutnud teda võita või temaga toime
tulla. Sedamööda, kuidas reaalses elus kogunes positiivseid kogemusi, suu-
renes šamaani abivaimude hulk ja kasvas tema šamaanijõud.

Veel üks näide. Naisšamaan Gara Geikeril oli abivaim, keda ta kutsus “lap-
sukeseks” ja kelle saamist ta seletas järgmiselt. Ükskord sündis tal normaalse
sünnituse ajal miski, mis teda heidutas. Šamaan viskas selle minema, kuid öösel
unes tuli tundmatu sündinud olend tema juurde väikese tüdruku kujul ja nimetas
end tema tütreks. Hiljem hakkas tüdruk-vaim šamaani arbumisel abistama.⁶

Unenägudel on uue vaimu saamisloos oluline koht. Pärast šamaani reaalsel
kohtumist ebatavalise, kuid täiesti materiaalse olendiga kordub see kokku-
saamine nüüd juba unevallas. Just unes saab šamaan teada, et talle on sugene-
nud uus vaim. Muidugi on ka selliseid unenägusid, mille mõtet on raske tabada.
Sel juhul arbuta ta kas ise või teeb seda mõni teine šamaan ja saab muude
abivaimude abiga teada, millise reaalelu sündmusega unenägu on seotud, kas
seal nähtud olend on uus abivaim ja kas teda võib nüüdsest arbumisel appi
kutsuda. Alles pärast seda on šamaanil võimalik uue abilise toel vaimude
maailmas tegutseda.

Samal kombel ilmuvad peale šamaanivaimude ka kõikvõimalikud muud in-
dividuaalsed vaimud, ainult et unenäo tähenduse mõistatamine võib ära jääda.

Laialt levinud muistend jutustab jahihõnne tagava vaimu omandamisest. “*Võtsid kord jahimehed endaga taigasse kaasa poisikese. Jätsid ta üksinda jahionni juurde ja läksid jahile. Aga poisile tungis sel ajal tiiger kallale. Ta jõudis hirmuga jahioda haarata ja kallaletulevale tiigrile vastu suunata. Loom tormas selle otsa. (Teise variandi järgi sööstis poiss puu otsa ja teda tabada püüdnud tiiger langes puuharude vahele.) Poisil hakkas kahju loomast, kes ei saanud end liigutada ja oli hukkamisele määratud. Ta aitas tiigri vabadasse ning see läks minema, kuid ilmus öösel unes poisile ja lubas teda jahil aidata. Poisist sai edukas kütt.*”

Uutes abivaimudes kontsentreeruvad ja leiavad personifitseeritud väljenduse šamaani reaalelu kogemused. Ent kaugeltki kõiki vaime ei loo nad ise, suurem osa pärineb rahvatraditsioonist ja pärandatakse vanemail lastele. Esimene kontakt vaimuga kujuneb šamaanil neil juhtudel vahetult unes ja sellele ei eelne reaalseid sündmusi. Gara Geikeril oli näiteks veel üks “lapsuke”. See vaim ilmus peale seda, kui ta nägi unes, et tal sündis suust kalasabaga laps ja kuidas poiss sõitis laastupaadiga mööda vett. Järgmistel arbumistel hakkas ta seda poollast-poolkala appi kutsuma, kui tal oli tarvis koos abivaimudest kaaskonnaga Amuuril, järvel või merel suuri vahemaid ületada. Võib arvata, et unenäole eelnes siiski mingi reaalne sündmus, mis ei juhtunud Gara Geikeri, vaid mõne tema esivanema elus. Võibolla oskas mõni neist lasta suust välja erinevaid olendeid. Seda võimet on omistatud paljudele nanai šamaanidele ning kahe praegu elava naisšamaani kohta levib pärimus, et arbumise ajal saadavad nad mõnikord suust välja madusid. Šamaan ei pruugi ise teadagi, kelle elus toimunud ja milline kunagine sündmus talle heiaustus. Seda on siiski võimalik arbumise abil teada saada. Kui šamaan näeb ebatavalise unenäo, võtab ta trummi, kutsub oma vaime ja laulmise ajal sisenevad temasse unenäo mõtet seletavad sõnad; selgub, kas unenäotegelasest saab uus abivaim, milline ta on ja milline on tema algupära, nõ “lugu”. Informatsioon šamaani vaimudest ja sellest, kuidas ta nad omandas, säilib pärimuse vahendusel harva. See on seletatav selliste teadmiste sakraalsusega. Usutakse, et oma vaimudest teistele kõnelemisega seab šamaan enda ohtu ja kui ta peaks hirmu tundmata sel teemal juttu alustama, on see tema peatse surma enne. Enamiku abivaimude kohta ei anta teadmisi edasi sõnaliselt inimeselt inimesele, nagu see toimub rahvaluule puhul, vaid vaimsel tasandil, unenägede ja arbumise vahendusel. Sellise teadmise säilitavad ja otsekui annavad järgmisele inimpõlvele edasi mitte inimesed, vaid vaimud ise.

Kui šamaan sureb, siis esmakordselt tema elu jooksul loodud vaimud ei kao, vaid suiguvad. Nad ootavad oma aega, et minna üle mõnele kadunu järeltulijale. Kui järeltulija selle vaimu vastu võtab, siis ei kordu tema elus enam sündmus, mis eelnes kunagi selle vaimu ilmumisele nüüdseks lahkunud šamaani juurde. Sündmuse kordumiseks pole põhjust, sest vaim on juba loodud, ta eksisteerib.

Šamaani järeltulija, tulevane vaimu omanik, näeb sündmust unes, elab unes läbi selle, mis juhtus kunagi tema eelkäijaga reaalses elus. Nii näiteks šamaan, kelle eelkäija tappis kunagi kaks simurit, näeb unes, kuidas ta ootamatult põrkas kokku simuriga, kes ujus udus järvel, ja kuidas teine simur sööstis kaljurahnult tema paati. Šamaanile otsekui pakutakse võimalust omandada abivaime, ei midagi enam. Edasine sündmuste areng unes sõltub juba šamaanist endast. Võitma unenäo ohtlikke tegelasi või nendega hakkama saama peab juba tema ise. Kuivõrd uus šamaan võib erineda oma eelkäijast oskuste ja hingeomaduste poolest, võib ta proovilepanekuga ka jänni jääda. Teinekord on üsna raske unenäos eelkäija pärandit vastu võtta ja omandada. Kui šamaan näeb näiteks unes, et ta võitis simure, siis tähendab see, et ta sai eelkäijalt abivaimud, kes abistavad nüüd teda arbumise ajal. Kui ta näeb unes, et ta neist jagu ei saa, kordub sama unenägu veel mitu korda. Kui seegi pole tulemusrikas ning šamaan kaotab iga kord, tähendab see, et ta ei ole võimeline kogemusi vastu võtma, ei suuda vallata talle pakutavat pärandit. Sel juhul ei suuda šamaan kogu talle usaldatud jõudu vastu võtta. Veelgi enam, peale selliste unenägede seeriat võib ta mõnikord raskelt haigestuda ja surra.

Sevenite kõrval on veel üks liik vaime, kes kujutavad endast otsekui möödunud reaalse elu jäljendit. Need on vaimud, kelleks muutuvad inimeste hinged. Mitte kaugete eellaste, vaid lähemate sugulaste, suguvõsa isade-emade (või nagu neid veel kutsutakse - vanaisade ja vanaemade) hinged. Ennekõike on tegemist hiljaaegu, kõige enam saja aasta eest surnud inimestega. See vaimude kategooria on kõige uuem. 1926. aastal kirjutas I. Kozminski pärimusekandjatelt Fjodor ja Konstantin Kogo-Samarilt üles, missugused sündmused said aluseks esimese seda laadi vaimu Heri Mapa (Vihtlev Rauk) või, nagu teda nüüd sagedamini kutsutakse, Sagdi Ama (Vana Isa) tekkele. Heri Mapa suri ilmselt möödunud sajandi lõpul. *“Ta oli suur šamaan Hodžeri suguvõsast, ent kuna ta oli keelatud suhetes oma suguvõsa naisega, siis muutusid peale surma tema ja selle naise vaimud eriti võimsateks saikadeks (kurjadeks vaimudeks), kes tapsid epideemiaga sugulasi ja lähedasi. Saikad olid šamaanidest palju tugevamad ja nendega ei tulnud kaua aega toime. Isegi šamaanide katsed piirata saikade vabadust vihastas neid nii, et vallandusid enneolematult suured epideemiad. Kord õnnestus šamaanidel saata saikad surnute ilma, bunisse, ja kolmeks aastaks taud vaibus. Ent saikad suutsid inimeste juurde tagasi pöörduda ja taud puhkes uuesti kahekordse jõuga. Nanaid pöördusid abipalvega ühe kõige võimsama enduri - Laoja vaimu poole, kuid seegi ei aidanud - saikad olid endurist tugevamad. Epideemia jätkus ja eriti möllas see Hodžeri suguvõsas.”*

1990. aasta novembrikuise ekspeditsiooni ajal saadud andmed kõnelevad ebaõnnestunud katsest vabaneda saikadest - kujud, kuhu nad suleti, peideti

ühele aurikutest, mis hakkasid tollal piki Amuuri sõitma. Nanaid lootsid, et laev viib nad eemale. Auriku lahkumise ajal puhus tugev tuul, Amuuril tõusid suured lained ja laev vajus põhja. Sagdi Ama ja tema naise kujud olid imepärasel kombel vanal kohal tagasi. Nüüd kinnitatakse, et Sagdi Ama võttis tookord auriku oma valdusesse ja et ta sõidab sellega mõnikord piki Amuuri jõge. Kõik lahenes siiski nii, et (jätkan I. Kozminski jutustuse järgi) *“üks nanai otsustas pöörduda saikade poole palvega ja paluda talt jahiõnne eelseisvaks küttimishooajaks. Ta lubas soovi täitmise korral austada neid kui jumalaid ja tänuks igal aastal korrapäraselt ohvrit tuua. Goldid rääkisid, et Heri Mapa tahtis väga, et inimesed hakkaksid teda jumalaks pidama, seepärast korraldas ta nii, et mees tappis palju soobleid, samal ajal kui kõige paremad kütid tabasid õige vähe loomi. Pärast seda hakkasid paljud goldid teda oma jumaluseks pidama, kuni temast sai Hodžeri suguvõsa peamine kaitsja ning seejärel goldi rahva üldtunnustatud jumal.”*⁷

I. Kozminski ekspeditsioonile järgnenud aastate jooksul tekkis eri suguvõsades hulk analoogilisi kultusi. Ent Heri Mapat ehk Sagdi Amat peetakse tänini nende seas kõige võimsamaks. Nanaid räägivad, et ta on muutunud enduri sarnaseks. Kuid tõeliseks enduriks ta ei saa ega ole võimeline endasse üle kandma nende jõudu. Sagdi Amasse suhtuvad tänini austusega mitte ainult Hodžeri suguvõsa liikmed, vaid kõik nanaid. Mis puutub teistesse isadesse ja emadesse, siis kummardavad neid ainult nende oma suguvõsa liikmed. Pärimusekandjad kinnitavad praegugi, et enne Sagdi Ama ilmumist ei olevat nanaid austanud vaim, kes oleksid lähtunud kunagisest inimesest. Hodžer oli esimene šamaan, kelle kultus sugenes peale tema surma. Selle järel pikka aega möllanud epideemiat seletatakse nüüd nõnda, et teised šamaanid ei suutnud kuidagi leppida olukorraga, kus hiljuti elanud nendesarnasest inimesest sai vaim, keda peab kummardama. Oleksid teised šamaanid kohe tunnistanud Sagdi Amad, räägivad nanaid, oleks temast saanud rutem inimeste abiline ja kestvaid epideemiaid poleks olnud.

Suguvõsade isade ja emade kultuste kohta käivaid teateid võrreldes võib täheldada ühisjooni nende tekkelugudes. Kõik need vaimud on kunagi nanaide keskel elanud inimesed. Igaüks neist oli võimas šamaan ja oma suguvõsas vastuvaidlematult lugupeetud inimene. Nende surm oli millegi poolst ebatavaline. Nii näiteks ilmus pärast šamaan Passari muldasängitamist tema kolp salapärasel kombel hauast välja. See leiti maa pealt ja maeti uuesti. Mõni aeg hiljem leiti kolp jällegi maa pealt ja kõik kordus taas. Onenko suguvõsa šamaan hüüdnimega Alha (Mitmevärviline) suri rõugetesse ja tema keha asetati maapealsesse matmispaika *keren*. Mõne päeva pärast väljus ta sealt elustunult. Üks näopool oli tal punaseks, teine mustaks muutunud. Peale seda ta elas mõnda aega ja tegutses šamaanina. Teise Onenko suguvõsa šamaani kiskus

karu taigas lõhki. Ta keha ei leitud ega saadud kaua matta, tema hing ei pääsenud õigel ajal surnuteilma bunisse. Sinna ei pääsenud ka Hodžeri šamaani Sagdi Ama hing, kellest kirjutas I. Kozminski. Ta pidi jääma inimeste keskele, sest verepilastajate hinged ei saa bunisse siirduda. Teise versiooni järgi polnud põhjuseks verepilastus, vaid see, et sugulased lihtsalt ei saatnud surnud šamaani hinge mingil põhjusel õigeaegselt bunisse. Nad olid kas hooletud või - nagu kinnitas osa inimesi - armastasid šamaani väga ega suutnud pikka aega lahkuda surma järel majas asuvast hingest. Pikapeale hakkas hing muutuma *ambaks*, st kurjaks vaimuks ja surmama oma sugulasi. Naisšamaan Zaksor keeldus ise peale surma surnute maailma minemast. Ta ütles seda enne surma ka sugulastele. Kui need teavad kohe, et sureva šamaani hingest saab suguvõsa kaitsevaim ja alustavad selleks puhuks ette nähtud rituaaliga, möödub kõik edukalt. Ent mõnikord ei mõistnud inimesed toimuvat ja kaotasid asjatult aega, jättes õiged riitused sooritamata või veel hullem, takistasid sündmuste kulgu. Näiteks kaevati ikka ja jälle maa sisse šamaan Passari hauale ilmunud kolpa või püüti aina vabaneda saikadest, kelleks olid muutunud šamaan Hodžeri ja tema naise hinged. Sel juhul muutus surnud šamaani hing ohtlikuks vaimuks ja inimesi tabasid õnnetused ning epideemiad. Esmajärjekorras surid need, kes teistest agaramalt segasid suguvõsa vaimu teket (näiteks see, kes mattis šamaan Passari kolju). Mõnikord püüdis surnud šamaani hing otsekui ise manitseda inimesi, õpetada neid, kuidas tuleb käituda. Keegi sugulastest nägi näiteks unes šamaani, kes teatas talle, et nüüdsest hakkab ta oma suguvõsa inimesi abistama ja täitma nende soove, kui nad teda paluvad ja toovad talle ohvreid. Niipea kui inimesed vaimu tunnustasid ja korrastasid suhted temaga (vaimu kostitamine, abipalved), muutus endine ohtlik vaim suguvõsa kaitsevaimuks. Teda hakati kutsuma suguvõsa isaks või emaks ja sellepuhuses pühapaigas kummardama.

Sugukonna vaimu pühapaik asub tavaliselt savinõus *saola*, kus säilitatakse surnud šamaani koljut või tema vaimu kujutist. Kui sellise koduse pühaduse peremees sureb, antakse saola edasi mõnele sama suguvõsa liikmele, kel on võimalik kasvatada sigu ja suguvõsa vaimule regulaarselt ohvreid tuua. Mõnikord viiakse saola seetõttu üle teise majja.

Päris hiljaaegu sугenes nanai külades üha uusi sugukonna vaime ja asutati uusi suguvõsa pühamuid. Üks sellistest mulle teadaolevatest pühamutest ilmus näiteks 1950. aastatel. Viimasel ajal pole neid lisandunud. Põhjuseks pole sisemiste eelduste puudumine, vaid asjaolu, et praegu elavate arvukate nanai šamaanide seas pole ühtegi, kes oleks võimsuselt võrreldav nendega, kellest üsna hiljaaegu said suguvõsa vaimud.

Tõlkis Mare Kõiva

Allikad ja kirjandus

1. Lopatin, I. Goldõ amurskije, ussurskije i sungariiskije. Vladivostok, 1922, s 212.
2. Artikkel põhineb autori poolt 1980.-1990. a Habarovski krai nanai küladest kogutud ja 1991. a jaanuaris autori ja J. Pentikäise poolt Habarovski krai Nanai rajooni Naihini ja Dajerga asulates jäädvustatud välitööde materjalidel.
3. Vt viide 1, s 213.
4. *Seven* kujutab endast tavaliselt mõnda šamaaniga seoses olevat olendit või loodusnähtust.
5. Muistend on üles kirjutatud 1990. a. Nikolai Beldölt (s 1927), Habarovski krai Nanai rajooni Naihini küla elanikult.
6. Gara Geiker (1914-1986), Habarovski krai Nanai rajooni Dajerga küla. Artiklis esitatakse vestluste kokkuvõte.
7. Kozminski, I. Voznikovenije novogo kulta u goldov. In: Sbornik etnografitšeskih materialov. Leningrad, 1927, s 45-46.

MUUSIKA NGANASSAANI ŠAMAANIRITUAALIS

Oksana Dobžanskaja. Venemaa, Novosibirsk

Nganassaani traditsioonilises kultuuris arenesid välja šamanismi kindlakujulised normid. Šamaani funktsioonid olid seotud ravitsemise, küttimise, põhjapõdrakasvatuse ning ühiskonnasiseste suhete reguleerimisega - tuleviku ettekuulutamise ja sugukonna liikmetele. Hiljem, kui nganassaani vahetasid oma traditsioonilise elukorralduse paikse eluviisi vastu, muutus šamaanide tegevus relikitseks nähtuseks. Tänapäeval võivad uurijad sageli jälgida nõ šamaanirituaali imiteerimist. Tõelise šamaanitraditsiooni säilitasid vaid traditsioonilise kultuuri kandjad.

Eesti ja Novosibirski etnomusikoloogide ekspeditsioon, mis töötas Ust-Avamis (küla Taimõri poolsaarel) 1989. aastal, jäädvustas videolindile kaks Tubjaku Kosterkini (Ngamtusuo) rituaali. Tubjaku Kosterkini isa oli kuulunud šamaan Djuhade. Tubjaku Kosterkin sündis 1921. aastal ja oli hea nganassaani eepilise pärimuse tundja, jutuvestja ja tähelepanuväärne šamaan. Ta suri 1989. aasta talvel, nii et ekspeditsioonil jäädvustatu jäi tema viimaseks fikseeringuks. Rituaalid toimusid koduses õhkkonnas, ilma täieliku šamaanivarustusega (Tubjaku šamaaniritüü on hoiul Dudinka küla koduloomuuseumis), ning olid kestuselt lühikesed (ligikaudu 3 tundi).